

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ
ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ КАФЕДРАСЫ

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ДОКТОРЫ, ПРОФЕССОР
Т. САЙРАМБАЕВТЫҢ 85 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«ҚАЗАҚ ТІЛІ ГРАММАТИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗЕРТТЕУ ПАРАДИГМАЛАРЫ
ЖӘНЕ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ»
АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛДАРЫ
АЛМАТЫ, 8-9 СӘУІР 2022 Ж.

МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ПАРАДИГМЫ ГРАММАТИКИ
КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ»
ПОСВЯЩЕННОЙ 85-ЛЕТИЮ ДОКТОРА ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК,
ПРОФЕССОРА Т.САЙРАМБАЕВА
АЛМАТЫ, 8-9 АПРЕЛЯ 2022 г.

MATERIALS
INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL CONFERENCE
"MODERN RESEARCH PARADIGMS OF KAZAKH GRAMMAR AND INNOVATIVE
TEACHING TECHNOLOGIES"
DEDICATED TO THE 85th BIRTHDAY ANNIVERSARY OF THE DOCTOR OF
PHILOLOGY, PROFESSOR T. SAYRAMBAEV
ALMATY, 8-9 APRIL, 2022

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ КАФЕДРАСЫ

Филология ғылымдарының докторы, профессор
Т. Сайрамбаевтың 85 жылдығына арналған
«ҚАЗАҚ ТІЛІ ГРАММАТИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗЕРТТЕУ ПАРАДИГМАЛАРЫ
ЖӘНЕ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ»
атты Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, 8-9 сәуір 2022 ж.

МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-методической конференции
«СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ПАРАДИГМЫ ГРАММАТИКИ
КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ»,
посвященной 85-летию доктора филологических наук, профессора Т. Сайрамбаева

Алматы, 8-9 апреля 2022 г.

MATERIALS
of International scientific and methodological conference
«MODERN RESEARCH PARADIGMS OF KAZAKH GRAMMAR AND
INNOVATIVE TEACHING TECHNOLOGIES»
dedicated to the 85th birthday anniversary of the doctor of philology,
professor T. Sayrambaev

Almaty, 8-9 April, 2022

Алматы
«Қазақ университеті»
2022

6. Малявкин А.Г. Историческая география Центральной Азии (материалы и исследования). – Новосибирск: Наука, 1981. – 235 стр.
7. Бейсенова Ә., Карпеков Қ. Қазақстанның физикалық географиясы: Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. Алматы: Атамұра, 2004. – 256 бет.
8. Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. М.: Наука, 1974. – 365 с.
9. Сулейменов О.О. Тюрки в доистории. – Алматы: Атамұра, 2002. – 320 с.
10. Аманжолов С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. Учебное пособие. 2-издание, дополненное. – Алматы: «Санат», 1997. – 608 стр.
11. Қашқари М. Түрік тілінің сөздігі (Диуани лұғат-ит-түрк): Зтомдық шығармалар жинағы/ауд. А.Егеубай. Алматы: ХАНТ, 1997. – 1353 бет.
12. Қазақстанның физикалық географиясы. Хрестоматия. Құрастырған: Ә. Бірмағамбетов. – Алматы: Атамұра, 2001. – 144 бет.

САН-МӨЛШЕР КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ГРАММАТИКАДА ЗЕРТТЕЛУІ

Д.А. Әлкебаева, филология ғылымдарының докторы, профессор
А.А. Батырхан, магистрант
a-batyrgan@mail.ru
(әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан)

Аннотация. В данной статье дается информация о категории количества, которая считается философской категорией, отражающей единство качественных и количественных характеристик вещей, а также предметов. Тело человека было первым измерительным инструментом в мире, люди измеряли вещи со своим телом до изобретения линейки и других инструментов для измерения чего-либо, что давало людям строить свою будущую убежищу измеряя длину, ширину и высоту. Человеческая община утвердила эти понятия как названия чисел. Рассматривается ментальный характер количественных наименований в определении соотношения объектов жизнедеятельности человека. Кроме того, дается информация о трудах казахских ученых, рассматривавших категории размеров в функциональном направлении. Указывается, что категория количества – это многоликая, широко масштабная языковая категория.

Ключевые слова: *ментальная лингвистика, языковая категория, категория количества, категория множественности, понятие меры.*

Annotation. This article provides information about the category of quantity, which is considered a philosophical category reflecting the unity of qualitative and quantitative characteristics of things, objects. The human body was the first measuring instrument in the world, people measured things with their body before the invention of a ruler and other tools for measuring anything, which allowed people to build their future shelter by measuring length, width and height. The mental character of quantitative names in determining the ratio of objects of human activity is considered. In addition, information is given about the works of Kazakh scientists who considered the categories of sizes in the functional direction.

Key words: *mental linguistics, language category, quantity category, multiplicity category, measure concept.*

Әлем бейнесінің әралуан құпия сырларын ұғынып түсінуге әрқашан қадам жасаған әрбір ұлттың ғасырлар бойындағы жеткен жетістіктері бүгінгі күнге жеткен таптырмас мол қазына. Бұл асыл қазынаның қоймасында этностың табиғатын танытатын дүниетанымы, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, тілі, діні, психологиялық ерекшеліктері жататыны сөзсіз. Қазақ халқы да сонау ықылым заманнан бері қарай осындай өзіндік болмыс бітімімен ерекшеленеді. Ұжымның когнитивтік санасындағы мұндай ментальдық ерекшеліктерді тіл фактілері де жан-жақты ашып көрсетуге бағыт-бағдар сілтейді.

Осыған орай тіл әлемі қоғамдағы әлеуметтік, мәдени, тарихи, рухани және материалдық құндылықтардың айнасы іспетті. Бүгінгі таңда тіл ғылымы бұл құнды дүниелердің мазмұнын ашуда этностану, мәдениеттану, әлеуметтану, елтану сияқты ғылым салаларымен кешенді түрде зерттеу жүргізуге ізденістер жасап отыр.

Ата-бабаларымыз басқа халықтар сияқты қоршаған ортадағы заттардың, нәрселердің, құбылыстардың түрін, түсін, көлемін, салмағын, уақытын өзінің ментальдық таным-түсінігінше

саралай білген. Ал бұл сан алуан қасиеттер күнделікті тұрмыс-тіршіліктің тәжірибесі негізінде өмірге келгені ақиқат. Осындай асыл қазыналарымыздың бірі – тіліміздегі өлшемдік ұғымдарды білдіретін лексикалық бірліктер деп атауға болады. Бұл лексикалық бірліктер тіліміздің сөздік қорының ауқымды бір бөлігін құрайды.

Өлшем бірліктері бүтіннің бөлшегі ретінде кеңістік қатынасының құрамдас бөлігі болып саналады. Осы кеңістік қатынасындағы көлденең және тік жүйелердің арақатынасын анықтауда, ертеде өлшем бірліктері маңызды рөл атқарған. Өлшемді адамдар, ең алдымен, практикалық қызметте меңгереді және өз қатынастарында әр түрлі өлшемдерді өздері жасады. Сондықтан олардың күнделікті іс-әрекет қатынастары мен ойлауында өлшем жөнінде түсініктер болды. Адамзат қауымы сол түсініктерді атау ретінде бекітті.

Әлем бейнесін тану үдерісінде адам өзінің көз алдында пайда болған заттар мен қоршаған ортадағы құбылыстардың сан қилылығын, ол заттардың қажеттілік барысында қызметінің бірнеше рет қайталанатынын, көп вариантты арақатынастарын ашу мақсатында, өлшем, мөлшер ұғымын қалыптастырған. Осы өлшем, мөлшер ұғымы қоршаған ортадағы әлем бейнесінен өзінің танымы арқылы бір нысанның нешінші бір нысаннан алыс немесе жақын, ұзын немесе қысқа, биік немесе аласа, таяз немесе терең екенін анықтау барысында соларды есепке алуды қалыптастырумен қатар, жетілдіре отырып, өлшемдік, мөлшерлік, межелік, сапалық секілді сипаттарын дамыта жүргізіп отырған. Осыған орай, өлшем әдетте мөлшердің онтологиялық іргетасының көрінісі мен сипаты, уақыт пен кеңістік шеңберінің арақатынасы тұрғысынан бейнеленді. Уақыт өте келе дараланған нақты өлшемдік қатынастардың көпшілігі алғашқы кезде қарапайым, қарадүрсін өлшеу жүйелері негізінде анықталған еді.

Адамның денесі дүниедегі алғашқы өлшеу құралы болған. Адамдар сызғышты және бірнәрсенің көлемін өлшеуге арналған өзге де құралдарды ойлап тапқанға дейін заттарды өз денесімен салыстыратын. Дене мүшелері қызметінің ауқымдылығы соншалық, олар ұзындықты, биіктікті, қалыңдықты кейде көлем мен салмақ өлшемдерін анықтау барысында қолданылатын болған. Бұған зерттеуші Л.А. Молчанованың төмендегі мына пікірі дәлел бола алады: «У славянских и неславянских народов широко известны две меры, связанные с пальцем: одна определяется шириной пальца руки, чаще всего большого при его основании, другая – длиной. Узнать, о какой именно мере идет речь, можно только по контексту или общему содержанию разговора, так как у восточнославянских народов обе меры называются одним термином – палец или прест. Длина пальца чаще всего употребляется в метафорических сравнениях» [1, 18]. Өлшеудің ең үлкен өлшем мөлшері – адам денесінің ұзындығы, ең кіші өлшем мөлшері – бір тал шаштың қалыңдығы. Яғни адамзат баласы танымының жіктелуі барысында қоршаған ортадағы заттардың, нәрселердің ауқымын анықтау үшін өздерінің қолын, саусағын, шынтағын, бармағын, аяғын, табанын, бойын пайдаланған. Бұл әлемдегі көптеген халықтардың ежелгі өлшемдеріне ортақ тән құбылыс. Протагордың «Барлық заттар өлшемі – адамның өзі» деген тұжырымы осы айтылған оймен толықтай сәйкеседі.

Дегенмен де, әр халықтың, ұлттың, этностың өлшем бірліктері бірдей деуге болмайды. Ол өлшем бірліктері атауларының ішкі мағынасы мен мазмұнында, мәнінде халықтың дүниетанымы, қоршаған ортадағы нысандардың сан алуандығы, шұғылданған шаруашылығы, материалдық тұрмыс-тіршілігінде қолданылатын құрал-жабдықтары, тұрған жерінің географиялық ландшафтары сияқты сан алуан сыртқы факторлардың сипаты көрініс береді.

Мәселен, Египет, Вавилон, Грек және ежелгі үндістердің тілдерінде сандық өлшем, меже, шамаларды таңбалау әдістерінде негізінен айдар бейнеленген. Ал америкалық үндістердің ер адамдары аң аулауға ұзақ сапарға кеткенде, үйлерінде қалған әйелдері оралу уақытын түрлі-түсті жіптермен немесе жіптен түйін түйіп белгілеп отырған. Африканың кейбір тайпаларында белдің немесе мойынның орамын ұзындық өлшеміне, ал кокос жаңғағының бос қабығын сұйық заттардың мөлшерін анықтауға қолданған. Гректер таңертең күн дискісінің жоғары шеті көрінген уақыттан бастап, оның көкжиектен толық көтерілгенге дейінгі аралықты жаяу кісінің аяндап өткен жолының ұзындығын «стадий» деп атаған [2, 48].

Біздің ата-бабаларымыз – қазақтар да, одан арғы тегіміз түркілер де нысанның дара және көптігін ажыратып, есептеу үшін өзге халықтарға ұқсамайтын, өзіндік әдіс-тәсілдерді пайдаланған. Жер бетін мекен еткен басқа этностар сияқты қазақ және түркі халықтарының танымында да сан-мөлшер мен өлшем межені анықтап белгілеуде ешкімге ұқсамайтын өзіндік этнотанымдық ментальдық мәдени символикаға негізделген әдіс-тәсілдерді көп қолданған. Мәселен, егер адамның жасын, санын, төрт түлік малдың аз-көптігін білгісі келсе, ағаш бұтағын кертгіп белгі соғатын болған, осы керттілген белгі арқылы өздеріне қажетті өлшем-мөлшерді, малының санын, өзінің жасын есіне сақтап анықтап отырған.

Осы тұрғыда белгілі этнолингвист ғалым Е.Жанпейісов өзінің «Этнокультурная лексика казахского языка» атты монографиялық еңбегінде мынадай қызықты дерек келтіреді: «Ертедегі қазақтардың малы көп байлары өздерінің түйесінің санынан шатаспау үшін, әрбір жүзінші түйенің көзін ойып алып отырған. Сол көзі ойылған соқыр түйе арқылы жүз түйенің санын анықтайтын болған. Яғни, осындағы «соқыр» атауы өзінің ауыспалы мағынасында «жүз» деген сөздің сандық, өлшемдік мағынасын білдіріп тұр» [3, 131].

Ал ежелгі қолбасшылар мен әскери жетекшілер өздерінің сарбаздарының санын, мәжемені, шамасын анықтау үшін, қойдың құмалағын алып салып сол арқылы есептеген, өлшеудің, межелеудің тағы бір тәсілі – ұзын жіптерді түйіп, сол түйген түйін арқылы да қажетті нысандардың есебін, санын анықтап отырған [4].

Сан-мөлшер категориясының зерттелуіне тоқталар болсақ, ең алдымен, А.Байтұрсынұлының еңбектерінен кездестіруімізге болады. Ғалым мөлшер семантикалы сөздерді көбіне үстеудің қатарына жатқызады. Бұларды өлшеулік үстеулер деп атай келіп, былай дейді: «Сынның я істің шамасын көрсететін сөздерді өлшеулік үстеу дейміз. Өлшеулік үстеу болатын зат есім, сын есім, сан есім, есімдік, етістік сөздер. Бұлардың да үстеу екен-еместігін сұраудан айырамыз. Өлшеулік үстеу сұраулары: Қанша? Неше есе? Осы сұрауларға жауап болмаған сөз өлшеулік үстеу болмайды» [5, 116]. Ғалым кейбір сан есім, сын есім, есімдік сөздер мен синтетикалық формалардың да мөлшер семантикасын білдіретінін айтады. Бұл сөздер тобын үстеу орнына жүретін сөздер дей келіп, олардың мәнмәтіндік қолданысына, функционалды ерекшелігіне қарай семантикасы ауысатынын айтады.

А.Ысқақов мөлшер мәнді сөздер туралы «Қазіргі қазақ тілі» атты оқулығының «Сан есім» тарауында: «Сан есімдер сияқты мөлшерлік мағына білдіретін бір алуан сөздер, ...бірақ мұндай сөздер мен сөз тіркестері қаншалықты мөлшерлік мағынада қолданылғанымен, сан есімдер қатарына жатпайды», – деп тұжырымдайды [6, 192]. Ғалым жарты, жалқы, сыңар, қос, егіз т.б. сөздерді сын есімге, қадақ, қарыс, килограмм, адым, т.б. сөздерді зат есімге жатқыза келіп, ат шаптырым, қас қаққанша, т.б. тіркестерді «қызметіне қарай әртүрлі сөз таптарына телінетін фразалық тіркестер» деп береді және бұлардың күрделі сан есімдермен ешқандай жақындығы жоқ деп тұжырымдайды.

Ғалым Ы.Маманов бұл тақырыпты арнайы қарастырмаса да, тіл білімінің әртүрлі мәселелеріне байланысты зерттеулерінде сөз етеді. Сын есім, сын есімнің шырай қосымшалары, қос сөздер туралы тұжырымдары мөлшер семантикасының грамматикалық формалар, аналитикалық тәсілдер арқылы берілу жолдарымен ұштасып жатады [7, 181]. Сонымен қатар «мөлшер» ұғымын білдіретін оқ, елі сияқты бірнеше сөздердің этимологиясы мен мөлшер семантикалы -дай, -дей, -тай, -тей грамматикалық формалары жайлы құнды пікірлер айтады. Ғалымның қазақ тілінің ғылыми грамматикасына қатысты тұжырымдарынан функционалды грамматика ұстанымдарын байқауға болады.

Ал Н.Оралбаева мөлшер мәнді сөздерді «Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы» атты оқулығының «Сан есім» тарауында «сандық ұғым мәнді басқа сөздер» деп қарастырады. Бұл туралы: «Сан есімге жатпайтын сөздердің ішінде де мағынасы жағынан «сандық» ұғымға жақындығы бар сөздер тілде кездеседі», – дей келіп, оларды әлденеше семантикалық топтарға бөледі [8, 177-178].

Ғалым С.Исаев «Қазіргі қазақ тіліндегі негізгі грамматикалық ұғымдар» атты монографиясында көптік категориясын сан-мөлшер категориясы дей келіп, зат есімнің көптік жалғау категориясы мен көптік категориясының айырмашылықтарына тоқталады. Мұның алғашқысын жалқы ұғым деп білсе, соңғысын жалпы ұғым деп таниды да, осы жалпы ұғымды сан-мөлшер категориясы ретінде таниды. Бұдан әрі «көптік» ұғымды берудің тәсілдері, көптік жалғауының басқа да мағыналары, синтагмадағы қызметі туралы нақты мысалдармен ғылыми талдау жасалады. С.Исаевтің түсінігіндегі сан-мөлшер категориясы ол «мөлшер» ұғымы (категориясы) емес, керісінше, «санның мөлшері» деген мағынаға келеді, яғни көптік категория.

Қазақ тіл білімінде функционалды грамматика категорияларын ғылыми деңгейде алғаш сөз еткен А.Д.Данияров болды. Зерттеуші 1965 жылы «Категория множественности в современном казахском языке» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғап, қазақ тіліндегі көптік категориясын ғылыми деңгейде қарастырды. Көптік категориясы мөлшер категориясына ең жақын категориялардың бірі саналады. Тіпті кей зерттеушілер көптік категориясы мен мөлшер категориясын сан-мөлшер категориясы деп атап, бір категория ретінде таниды. А.Д.Данияров аталған диссертациясында көптік семантикасының берілу жолдарын лексикалық, морфологиялық, синтаксистік деңгейлерге бөліп, оны түрлі мысалдар арқылы дәйектейді. Соныммен қатар, зерттеушінің тағы бір ерекшелігі зерттеу жұмысында көптік семантикалы өзге түркі тілдерінің материалдарын да салыстыра отырып қарастырады.

О.Жұбаева «Қазақ тілі грамматикалық категорияларының антропоэкетілігі» атты докторлық диссертациясының бір тарауын сан-мөлшер категориясына арнайды. «Сан-мөлшер» ұғымының

морфологиялық деңгейдегі тілдік көрінісі» деп аталатын бұл тарауда көптік семантиканың берілуін морфологиялық деңгейде қарастырылады. Аталған деңгейде мөлшер семантикасы көптік жалғауы мен сын есімнің шырай категориясы арқылы берілетінін айтады. Өзіне дейін зерттеген ғалымдардың пікірлеріне тоқтала келіп, көптік категориясын дискретті көптік, сапалық көптік, репрезентативті көптік, нақты көптік, кеңістік көптік, заттық көптік-континуум, абстракттілі көптік, жалпыланған көптік, нақты жекелік сияқты топтарға бөледі.

Сан-мөлшер категориясын функционалды бағытта қарастырған ғалымдардың бірі – Л.М.Қабылдина. Ғалымның «Мөлшер-өлшем мағыналарының функционалды семантикалық өрісі» атты кандидаттық диссертациясында ұлттық өлшем бірліктерге қатысты тілдік бірліктер мен қимылдың қайталануын білдіретін кейбір қосымшаларды «мөлшер-өлшем мағыналы» деп танып, оның функционалды-семантикалық өрісін талдауға баса назар аударады.

Л.О.Асқардың «Қазақ тіліндегі тәулік кезеңдері атаулары» атты кандидаттық диссертациясында тәулік кезеңдері атауларын семантикалық, концептілік және функционалды-семантикалық өріс тұрғысынан зерттеп, «тәулік кезеңдері» функционалды-семантикалық өрісі құрылымын, оның тілдегі берілу формаларын анықтайды. Сондай-ақ тәулік кезеңдерін білдіретін тілдік бірліктерді табиғат құбылыстарына байланысты атаулар, діни әдет-ғұрыптарға байланысты атаулар, адамның қимыл-әрекетіне, төңіректі қабылдауына байланысты атаулар, шаруашылыққа, төрт түлікке байланысты атаулар, жан-жануар, құстарға байланысты атаулар деп бес семантикалық топқа бөліп көрсетеді.

Қорыта келгенде, жоғарыда аталған зерттеулер әртүрлі бағытта, түрліше деңгейде жазылғанына қарамастан, мөлшер категориясының тілдік табиғатын тануға көп септігін тигізері анық. Сондай-ақ, мөлшер категориясының көп қырлы, сан салалы, аса ауқымды тілдік категория екендігін де көрсетеді.

Әдебиет:

1. Молчанова Л. Народная метрология. Минск: Наука и техника, 1973. - 83 с.
2. Аққошқаров Е. Халық арасына кең тараған байырғы өлшемдер // Қазақ тілі мен әдебиеті. - Алматы. - 2000. №11. -54 б.
3. Жанпейісов Е.Н. Этнокультурная лексика казахского языка. -Алматы: Наука, 1989. - 282 с.
4. Базен Л. Концепция возраста у древних тюрков // Зарубежная тюркология. - М.: 1989. -365 с.
5. Байтұрсынұлы А. Тіл – құрал. Сөз жүйесі һәм түрлері. 2-тіл танытқыш кітап. IV басылуы. – Орынбор: Қазақстан мемлекет баспаханасы, 1927. – 128 б.
6. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі / Морфология. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 384 б.
7. Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Құраст.: ф.ғ.д. Ғ.Әнес. – Алматы: Абзал-Ай, 2014. – 640 б.
8. Оралбаева Н. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. – Алматы: Инжу-маржан, 2007. – 388 б.

КОГНИТОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ ТУРАЛЫ ЖАЛПЫ ТҮСІНІКТЕР ЖӘНЕ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ: ШЕТ ЕЛ ҒЫЛЫМЫНДА

Ғ.Қ. Хасанов, филология ғылым. докторы, профессор
hasan.gabit@mail.ru

М.Ә. Жаледден, 2-курс магистранты
jaledden@mail.ru

(Орал қаласы, М.Өтемісұлы атындағы БҚУ)

Аннотация. В этой статье рассказывается о области «когнитологии» языкознания и истории его изучения в зарубежной науке. В том числе описаны исследования когнитологической науки о том, что русские и европейские учёные различают определение, определяют основные задачи, отличаются и похожи на функциональную лингвистику, становятся наукой. Кроме того, предусмотрены исследования о формировании термина «когнитология», его возникновении и истории. Также предоставляется информация о когнитивной психологии, которая послужила основой для возникновения когнитивной лингвистики, в которой указываются научные труды зарубежных ученых, изученные и опубликованные в данном направлении.

Ключевые слова: когнитология, функциональная лингвистика, когнитивная психология, познание, методология

МАЗМҰНЫ

I-СЕКЦИЯ

ПРОФЕССОР ТАЛҒАТ САЙРАМБАЕВ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ МЕКТЕБІ

Смағұлова Г.Н. Ғұмырын ғылымға арнаған	3
Салқынбай А.Б. Мақалдағы ақыл: Мәшһүр Жүсіп терген мақалдардың адамтанудағы рөлі.....	5
Саткенов Ж.Б. Ұстаз ұлағаты	11
Күзекова З.С. Қазақ тіліндегі динамикалық кеңістіктік қатынастың берілуі	12
Сағындықұлы Б. Т.Сайрамбаев және құрмалас сөйлемдік таным	17
Карага Октау Selim. Kazak türkçesindeki “degen” ve “deytin” sıfat-fiil şekillerinin türkiye türkçesine aktarılması meseleleri	20
Елеуова А.С., Дүйсенбек А. Профессор Т.Сайрамбаев және тұлғалық микросинтаксистегі тіркесімділік мәселесі.....	25
Елеуова А.С., Елубаева Г., Галимова Ә. Профессор Т.Сайрамбаев еңбектеріндегі тұлғалық сөзтіркесім мәселелерінің зерттелуі жайы	28
Аширова А.Т., Мұратбек Б.К. Газет мәтіні тақырыптарының атқаратын қызметі және сөйлеу әрекеті.....	31
Ақбұзауова Б. Академиялық қазақ тілі курсындағы жазылым процесі	35
Әлімтаева Л.Т. Нақтылық – ғалым ұстанымы	39
Әлісжан С. Ғылыми қатынас және көптілділік	41
Ергубекова Ж.С. Көне түрік тіліндегі сөз тіркесінің зерттелуі	44
Есматова М.Т., Тулепбергенова Р.А. Солтүстік Қазақстан облысындағы тарихи оқиғалармен байланысты кейбір жер-су атауларының ерекшелігі	50
Есматова М.Т., Манатбек Қ.С. Жүніс Сахиевтің фантастикалық шығармаларында қолданылған терминдердің жасалуы	54
Иманқұлова С.М., Рамазанова Ш.Ә. Шақ түрлерін жіктеу мәселесі	59
Қошанова Н. Қазіргі қазақ тіліндегі оқшау сөздердің сөйлем аясын кеңейтуде алатын орны	62
Таусоғарова А.Қ. Түсу егістігінің функционалды-семантикалық талдауы	67
Төлеуп М.М. Қазақ тіліндегі каузатив формалары	70
Тұрарова А.Н. Сөз тіркесінің грамматикалық құрылымы мен тіркесімділік жігі	74
Шойбекова А.А. Сөз-сөйлем және ым-ишара тілі.....	79

II-СЕКЦИЯ

ПАНЕЛЬ №2. ҚАЗАҚ ТІЛІ ГРАММАТИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗЕРТТЕУ ПАРАДИГМАЛАРЫ

Абдиқарим Н. Қазақ тілінің морфосемантикалық және синтаксистік метабелгілер жүйесін әзірлеу мәселесіне.....	82
Асылханқызы Л. Сын есімдердегі бағалау семантикасы.....	86
Ахаева М.С., Алланазарова Г. Прецеденттік феномендердің мәтін ішіндегі рөлі.....	89
Бияров Б.Н. Кейбір тарихи топонимдерге этимологиялық шолу.....	93
Әлкебаева Д.А., Батырхан. А.А. Сан-мөлшер категориясының құрылымдық грамматикада зерттелуі.....	97
Хасанов Ғ.Қ., Жаледен М.Ә. Когнитология ғылымы туралы жалпы түсініктер және зерттелу тарихы: шет ел ғылымында.....	100
Куламанова С.М., Макулова Л.Т. Орта Азиядағы түркі халықтарының ономастикасы.....	104
Қосаева М.Ж. Хасен Арғыновтың еңбектеріндегі синтаксис.....	110
Макулова Л.Т., Қоблаш А.Т., Абдуалиева К.У. Дейксистік сөздердің дискурсивтік қолданыстары.....	112
Манашахов Е.И. Сөздік құрамдағы сөздердің қолданылу сипаты.....	117
Мейрманова Г.С., Нохан С.М., Сметлда Д.А. Поэзия тіліндегі көркемдік дискурсивтік тіл қолданыстары.....	120
Садирова К.Қ., Сүйеубаева А.Н. Әлеуметтік желідегі қазақша мәтіндердің лингвистикалық ерекшеліктері.....	123
Саткенова Ж.Б., Әбділла Б. Уақыт категориясын білдіретін грамматикалық амал-тәсілдер.....	126
Сәрсекке Г.Ә. Қазақ тілінің корпус лингвистикасының терминдері.....	130
Сулганиязова И.С., Жумағалиева А.Н. Қазақ тіліндегі қарама-қарсы мағыналы тілдік бірліктер.....	135
Тілеубердиев Б.М., Базарбеков Б.М. А.Сейдімбек дүниетанымындағы «Ұлы дала кеңістігінің» концептілік парадигмасы.....	141
Тілеубердиев, Б.М., Көбеева Г.М., Кайимов М.А. Қазақ тіл біліміндегі когнитивтік парадигманың теориялық тұрғыдан дамуы.....	146
Тымболова А.О., Мурзинова А.С. «Қонақ келсе – құт» аксиологемасының лингвомәдени мәні.....	149